

До спеціалізованої вченої ради Д.35.052.19
у Національному університеті
«Львівська політехніка»
79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Романової Альони Сергіївни «Людина у природно-правовому просторі: інтелігібельний і сенсибельний виміри», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Людина є тим предметом дослідження, який належить майже всім наукам і водночас жодною з них остаточно не вивчений: суспільні, гуманітарні, природничі галузі знань змагаються за першість у розкритті глибинної сутності феномену людини, але (в міру розвитку точних, технічних, прикладних наук) тільки дедалі поширюють і поглинюють сферу вивчення, ні на крок не наближаючись до повної розгадки. Не менш складним є і середовище перебування людини: ніхто достеменно не може довести, звідки вона походить, як вижила у жорстокому первіснообщинному світі і як продовжує активну життєдіяльність у надскладних сучасних умовах, порівняно з якими попередні епохи вважаються лише примітивними способами існування. Маючи п'ять основних природжених органів чуття (зір, нюх, смак, слух і дотик) і розвиваючи два основні набуті (розум та інтуїцію як його різновид, з одного боку, емоції та чуттєвість загалом – з іншого), людина, прагнучи особистої досконалості й удосконалюючи світ навколо себе, чомусь навпаки все тільки ускладнює і заплутує. Тому цілком логічно та закономірно, що людина з навколишнім до неї простором стають предметом вивчення щоразу частіше.

Актуальність обраної теми «Людина у природно-правовому просторі: інтелігібельний і сенсибельний виміри» по-різному демонстрував кожний окремий період розвитку людства, але від цього задекларована тема не стала менш цікавою чи не вартою уваги науковців. Навпаки, з кожним наступним

геніальним відкриттям людина, наближаючись до розгадки таємниць всесвіту, переконується у власній могутності й водночас нікчемності; кожний науковий прорив піднімає її на ще один щабель у безконечній драбині людського прогресу й водночас виставляє віч-на-віч із техногенними небезпеками.

Обравши один із аспектів цієї багатогранної теми, Романова А.С. поставила людину в центр простору, сформованого та керованого природним правом, і продемонструвала все це загалом у двох проекціях – через розумове та емоційне сприйняття як єдино можливі канали пізнання всього сущого та уявного. І хоча у назві дисертації людину задекларовано як одиничний предмет · вивчення, в тексті авторка вдало демонструє незліченну множинність досліджуваних об'єктів і безмежність аналізованого простору через особливу еталонну матрицю людської сутності · суспільства й соціальної сутності людини.

Попри доволі громіздку структуру сучасного позитивно-правового матеріалу (наприклад, у Європейському Союзі правовідносини регулюються національним, комунітарним, європейським і міжнародним законодавством), людина все ж залишає пріоритет у міжособистісних відносинах за природними правилами поведінки, що базовані на моралі, етиці та релігії, вироблені й апробовані часом і практикою співжиття. Як не парадоксально, але в час високо розвинутих технологій людина особливо гостро відчуває недостатність гармонії з навколошнім середовищем. Тому проблема розумового і чуттєвого пізнання людини саме в контексті природно-правового простору набула гостроти, а виокремлені Романовою А.С. сегменти цієї проблеми – як-от природно-правова сутність людини у просторі, природно-правові властивості людини в державі, визначальні чинники правомірного існування людини, особливості природно-правового самоствердження людини та інше (с. 6-7 Дисертації) – демонструють обізнаність дослідниці з актуальною проблематикою новітньої філософії

права, її вміння акцентувати на мало вивчених моментах і чітко окреслювати поле власного дослідження.

Ступінь обґрутованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Романової А.С. є одним із тих комплексних досліджень, у яких людину розглядають як природно-соціального суб'єкта з урахуванням концептуальних підходів праворозуміння. Безперечно, філософії права та іншим суспільно-гуманітарним наукам відомі дослідження окремих аспектів життєдіяльності людини в спільноті собі подібних, про що свідчить список використаних дисеранткою джерел. Але авторський специфічний науково-методологічний підхід, що полягає у зіставленні інтелігібельного та сенсибельного виміру середовища перебування людини, дає підстави говорити про новаторське бачення шляхів відновлення гармонізації людини з природою. Авторка вдало підібрала емпіричний матеріал для власного дослідження, застосувавши широкий спектр прикладних, теоретичних і методологічних праць, що підтвердило високий рівень її фахової обізнаності та наукової зрілості, а також забезпечило належний рівень аргументованості викладених у роботі положень.

Наукову доцільність виконання цієї дисертації додатково обґрутує її відповідність основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук НАН України, у межах яких задекларовано одну зі сфер досліджень Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» (с. 7 Дисертації).

Дисерант здійснила сміливий творчий підхід до викладу наукового матеріалу. Загалом у межах обраного предмета дослідження неможливо було сконцентруватися виключно на якомусь одному науковому методі, тому плюралізм наукових підходів став вигідним методологічним інструментарієм вивчення умоосяжного і чуттєвого вимірів самореалізації людини у природно-правовому просторі. Власне багатоманітність використаних

методів і підходів посприяло осучасненню розуміння феномену правової поведінки, забезпечило розуміння єдності й цілеспрямованості процесу практичної реалізації природно-правових інтенцій людини. Вдало підібрана дисертанткою методологія дослідження забезпечила обґрунтованість наукових результатів, а також дала їй змогу продемонструвати практичну значущість дослідження навіть не зважаючи на сутєвий теоретичний (навіть філософський) предмет вивчення.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У дисертації досліджується широке коло питань задекларованої теми, які аж ніяк не розпорощують увагу дослідниці, а, навпаки, максимально повно розкривають зміст предмета дослідження.

Положення, що викладені у тексті та висновках, є переконливими й обґрунтованими. Видно, що вони засновані на добром знанні та ретельному аналізі наукових першоджерел. Особливої уваги заслуговують спроби авторки налагодити активну комунікацію вітчизняної філософії права із європейською та американською традицією; чітке розуміння основної проблеми взаємовідношення позитивізму та юснатуралізму, а саме – неузгодженості між теоретичною експансією позитивістського дискурсу у сферу природно-правового простору; демонстрація модерних методів осмислення нової ситуації в культурній та соціальній дійсності; збагачення правової ідеології методологічними алгоритмами вирішення природно-правових проблем; і водночас демонстрування авторських критичних зауважень щодо загальноприйнятого філософсько-правового позиціонування людини у природно-правовому просторі.

Заслуговує на увагу ретельна розробка плану і структури дисертації, яка зберігає логістику побудови тексту і комплексність викладу матеріалу як на рівні окремих розділів, так і праці загалом. Поставлені завдання відзначаються системністю та послідовністю. Запропонований матеріал викладено з позицій аргументованості та відкритості наукового пошуку.

Висновки, сформульовані в дисертаційній роботі, свідчать про її новизну, глибокий аналізм, цікавий авторський підхід і наукову цінність. Хоча треба зауважити, що далеко не на всі питання тут даються однозначні відповіді.

Повнота викладу наукових положень дисертації в опублікованих працях. Кількість публікацій за темою дисертації значно перевищує встановлений МОН України необхідний ліміт. Як зазначено в автoreфераті, результати дисертаційного дослідження опубліковані у 54-х працях, серед них одна монографія, два словники, чотири навчальні посібники, 25 фахових наукових статей і 28 публікацій тез виступів на наукових заходах (с. 31 Автoreферату). Всі публікації повністю відображають зміст дисертації, а це свідчить про достатнє попереднє оприлюднення результатів дослідження.

Успішно впоравшись із поставленими завданнями комплексного вивчення інтелігібелльного та сенсибельного аспектів неокласичної концепції людини у правовому просторі з урахуванням класичних і новітніх наукових підходів, Романова А.С. у деяких випадках залишає моменти, відкриті для дискусії та полеміки.

Найперше, на що хотілося б звернути увагу, це намагання дисертуантки ввести в науковий обіг терміно-поняття «праволомності» в контексті означення поведінки людини у природно-правовому просторі як ширшого за своїм змістом поняття, аніж неправомірність, бо воно означає руйнування (ламання) норм (п. 4.6. Дисертації та п. 14 Висновків). Але ж у випадку порушення (недотримання, невиконання) норм права, ці норми не руйнуються, вони залишаються незмінними, а руйнується природно-правовий баланс. Імовірно, поняття «праволомний» було використано за аналогією зі словами «віроломний» (що порушує довіру, підступний, зрадницький – віроломний наступ) та «карколомний» (через який можна зламати карк, складний для виконання або надзвичайний – карколомний трюк або карколомна кар‘єра), які властиві для художнього чи публіцистичного, але не наукового стилю тексту. В такому випадку

можливий синонімічний ряд означень поведінки залежно від ситуації: правовикривлювальна, праворуйнівна, правопорушна, правоопірна, правовідступна, правозаперечна, правоігнорувальна і т. д.

Продовжуючи термінологічний лейтмотив полеміки щодо дисертації Романової А.С., варто акцентувати ще на таких моментах:

- авторка використовує поняття «методологічний алгоритм» у контексті пізнання природно-правового існування людини, але слово «алгоритм» означає систему послідовних операцій і деталізованих інструкцій, тоді як у дисертації його визначено «як множину ... атитюдів [настанов – пояснення наше] з індивідуальними методами й методиками ...» (п. 2 Висновків), що позбавляє це поняття діяльнісного, функціонального змісту, властивого методології як системі вивчення;

- поняття «природно-правовий простір» визначено як «генезис трьох ключових самостійних елементів: природи, права і простору» (п. 2.3 Дисертації та п. 5 Висновків), але весь текст дисертації зорієнтовано власне на взаємозв'язок цих елементів, що цілком закономірно, адже право функціонує у природному просторі, а ізоляція (усамостійнення) кожної зі складових цього поняття зруйнувало би всю логістику роботи;

- аналізуючи правові ідеали, авторка ділить їх за формою вираження на повсякденні та концептуальні (с. 295 Дисертації), але це змістово неспівмірні поняття; якщо говорити про «концептуальні» (доктринальні, абстрактні) ідеали, то їм відповідають «елементарні» (найдрібніші, конкретні); але найбільш оптимальним варіантом видається дихотомія категорій «локальні ідеали» (тобто індивідуальні, місцеві) та «глобальні ідеали» (масштабні, всеохопні);

- у тексті також трапляються сплутування паронімічних понять, наприклад: замість «переконання як метод впливу» (с. 289 Дисертації) варто було вказати «метод переконування» (адже переконання – це встановлена думка, прийняте вірування, а переконування – означає вмовляння, доведення, вплив);

- не зовсім зрозумілим є розрізнення понять «поле» і «простір», відповідно, у позитивно-правовому (державному) та природно-правовому контексті, що потребує додаткового роз'яснення під час захисту дисертації.

I як будь-яка науково-дослідницька робота за філософсько-правовою спеціальністю, дисертація Романової А.С. містить низку моментів, що потребують додаткової аргументації. Зокрема:

1. Найпершим завданням у дисертації було «узагальнити еволюцію наукової думки та систематизувати концептуальні підходи до розуміння інтелігібельного і сенсибелльного вимірів існування людини у природно-правовому просторі» (с. 7 Дисертації), і його виконанню, з огляду на назви структурних елементів роботи, відведено підрозділ 1.1. Але фактично огляд наукових підходів до задекларованої проблематики цим не обмежився, бо підрозділи 2.1 і 2.2. продовжили деталізацію історії становлення сутності права, лише дотично стосуючись назви розділу 2 «Інтелігібельні закони буття людини...». При цьому текст розділу 2 варто було б доповнити й іншими інтелігібельними характеристиками людини. Адже свобода (п. 2.4) і атитюд (п. 2.5) не вичерпують багатого семантичного наповнення поняття «інтелігібельність». Очевидно, серед інтелігібельних законів буття доречно було би детальніше розглянути, наприклад, інтелект, здатність людини до абстрактного мислення, пізнання й узагальнення, що власне є рушійною основою формування природно-правового простору. У цьому контексті цікавим було би, скажімо, зіставлення розумового забезпечення життєдіяльності людини та проблем функціонування штучного інтелекту, що набуває дедалі більшого поширення в сучасному світі.

2. Не зовсім зрозумілим також видається рішення дисерантки обмежити сенсибелльний вимір розуміння людини у природно-правовому просторі її чуттєвою здатністю усвідомлювати лише позитивно-правове поле держави (розділ 3). По-перше, на думку самої ж дослідниці, позитивно-правовий простір є тільки частиною природно-правового; по-друге, крім свободної волі (п. 3.1) та природно-правових властивостей людини (п. 3.3),

назви підрозділів у цьому розділі не повністю відтворюють можливу структуру сенсибельних здібностей людини. Але це тільки на перший погляд, бо в самому їх тексті йдеться власне про ті людські характеристики, що вирізняють людину як чуттєву особу, а саме – про відчуття відповідальності та обов'язку (п. 3.2), громадянську позицію, патріотизм, свідомість, волелюбність (п. 3.3), ідеали, погляди, переконання (п. 3.4).Хоча тут можна знову ж таки посперечатися: громадянська позиція не може бути природно-правовою властивістю, бо у своїй сутності похідна від контексту держави (а це позитивно-правовий континуум); натомість погляди і переконання є радше інтелігібелльними, аніж сенсибельними характеристиками, адже це чіткі й усталені думки, а не емоції та почуття.

Крім цього, авторка випустила з уваги (а може, свідомо зігнорувала) так звані негативні емоції, що також сильно впливають на правову поведінку людини. Не варто було забувати, наприклад, про страх чи психоемоційну залежність: саме страх за свою природою є найпотужнішою адаптивною властивістю людини, психологічні трансформації, що відбуваються під його впливом, змушують людину пристосовувати свою поведінку до зовнішніх обставин природно-правового простору; а за теорією середовища (для прикладу, концепція раси, середовища перебування і моменту, яку розробив Іполіт Тен), саме психічне, духовне, культурне і соціальне оточення ставлять людину в залежність, а отже, й опосередковано впливають на її поведінку.

3. У межах аналізу мотивації та стимулування правомірної поведінки людини (п. 4.5 Дисертації) здобувачка використовує поняття «мотив» і «стимул» як синонімічні: обое тлумачаться як спонукальні причини та зацікавлення. При цьому не враховано їх різне семантичне забарвлення: мотив орієнтує на причини, які дають обґрунтування та пояснення діям (підстава, привід для вчинку), а стимул зорієнтований на мету, що заохочує і посилює дії (викликає зацікавленість, подразник). При цьому авторка знову ж таки уникнула негативного смислового забарвлення поняття «мотив», що проявляється у міжособистісних правових відносинах як мотиваційні

конфлікти, описані В. Бачиніним. Водночас цілком доречно було б залучити до емпіричної бази дисертації так званий мотиваційно-потребовий конструкт, обґрунтований П. Рабіновичем. Саме ці психоемоційні властивості людини здатні переходити у відносно автономне психологічне існування і самостійно індукувати додаткову духовну енергію людини, породжувати внутрішні морально-правові неузгодженості та колізії.

4. Розглядаючи поняття і форми суспільно-правової активності людини (п. 4.3 Дисертації), авторка протиставляє прощення як природно-правовий пасивний прояв і покарання як дію за позитивним правом, вважаючи останнє більш впливовим. Однак, за загальною логікою дослідження, прощення є також активним поведінковим проявом, що іноді потребує більше зусиль ніж заздалегідь визначений законодавцем вид покарання. У цьому ж зв‘язку виникає запитання, чи не може активність людини проявлятися також у формі бездіяльності (для прикладу, зусилля для стримування від протиправної дії, для подолання залежності, для придушення інстинктів тощо)? Тоді процес формування волі людини, на якій ґрунтуються її суспільно-правомірна поведінка, складатиметься не тільки з появи потягу, виникнення бажань і появі намірів, а й із інстинктів, усвідомлення загрози і стримування.

5. Цілком доречним і виправданим було завдання щодо обґрунтування правового ідеалу як регулятора правомірної поведінки людини, що вичерпно розкрито у п. 4.4 Дисертації, проте так і не обґрунтовано у загальних висновках, а лише констатовано як даність. Водночас, навіть з огляду на загальну ідеалізованість роботи, все ж видається доволі утопічним останнє положення, наведене у висновках до розділу 4, про «можливість створення єдиного права на основі всеохопних ідеалів» (с. 364 Дисертації).

Ці та попередньо зазначені питання не ставлять під сумнів ґрутовність і значущість дисертації А.С. Романової, а спрямовані виключно на те, щоби пояснити або ж уточнити окремі дискусійні моменти, які виникають під час ознайомлення з текстом дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам ДАК України. Автореферат адекватно відображає зміст дисертації, дозволяє скласти цілісне уявлення не лише про загальний напрям наукового пошуку авторки, а й про змістовну частину роботи. Дисертація та автореферат дисертації відповідають встановленим вимогам щодо наукового обґрунтування, єдності змісту, обсягу, оформлення, структури, наукового стилю викладу та повноти викладу матеріалів дисертації в опублікованих працях, зокрема пп. 9, 10, 12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013.

За змістом дисертації, її методологічною основою, специфікою авторського пошуку та характером висновків, що подаються в кінці роботи, можна стверджувати, що дисертація повною мірою відповідає паспортові спеціальності 12.00.12 – філософія права.

Тож загалом можна резюмувати, що дисертація А.С. Романової є цілісним та оригінальним дослідженням. Результати виконаної роботи мають наукову цінність і заповнюють ті прогалини у висвітленні проблем інтелігібелного та сенсибельного пізнання людини у природно-правовому просторі, які об'єктивно існували у філософсько-правовій думці. Це дає підстави вважати, що за формальними та змістовними ознаками робота відповідає всім вимогам, які висуваються до докторських досліджень у галузі філософії права, заслуговує на увагу наукової громадськості, має самостійний, завершений характер, враховує традиції та реальність, демонструє певне прикладне спрямування, а отже, її автор – **Романова А.С.** – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Проректор
Львівського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

О.М. Балинська